

BRATISLAVSKÉ TEHLY

MARIÁN ČURNÝ

V súčasnosti je na Slovensku archeologicky skúmaných množstvo lokalít novovekých alebo takých, z ktorých pochádza nezanedbateľné množstvo novovekých nálezov. Je na škodu veci, že ich význam zostáva nedocenený a v mnohých prípadoch sa chápe ako nutnosť, keďže primárnou otázkou je prebádanie dokladov staršieho osídlenia. Vzrastajúci počet výskumov realizovaných hlavne v mestských jadrách a prinášajúcich kvantum materiálu, čakajúceho na adekvátne vyhodnotenie, nastoľuje množstvo nových otázok prekračujúcich tradičné ponímanie archeologického výskumu. Koncipovanie postmedieválnej archeológie aj na Slovensku, a to minimálne v intenciách, načrtnutých už pred časom pre územie Čiech (Smetánka – Žegklitz 1990, 7-22), sa javí nevyhnutným. Pri výskumoch novovekých lokalít a ich vyhodnocovaní je potrebné čo najkomplexnejšie štúdium všetkých špecifik skúmanej lokality. Kooperácia archeológie a historických disciplín (história, pomocné vedy historické, archívnictvo) by mala prinášať vyčerpávajúce historizujúce syntézy, maximálne charakterizujúce danú lokalitu. Aj to je účel archeológie ako spoločenskej disciplíny.

Na Slovensku až na ojedinelé výnimky (Nagy 2003; Piffel 1955; 1970; 1971; Pospechová – Wittgrüber 2004) doposiaľ neexistoval systematický prístup k štúdiu stredovekej a novovekej stavebnej keramiky. Je to dôvod, prečo odborníci nemajú ucelenejšiu predstavu o jej výpovedných možnostiach a v konečnom dôsledku aj absencie koncepcie dokumentácie nálezov a ich vlastností. Všeobecne možno povedať, že práve v oblastiach a lokalitách, kde sa tehla používala ako najčastejší stavebný materiál, v tomto prípade v mestách, podľahli bádatelia dojmu, že tohto materiálu je dostatok, a preto ho nezberali a nespracovávali.

Hlavným cieľom tejto štúdie je zosumarizovať niektoré parciálne poznatky o výrobe a značkovani tehál v období novoveku na základe nálezov tehál z archeologických výskumov realizovaných v Bratislave Archeologickým ústavom SAV v Nitre v rokoch 2004-2006. Rastúci fond tehál z archeologických výskumov má ale aj svoje boľavé miesta. Ide hlavne o spôsob získania. Metodika archeologického výskumu mesta, zvlášť ak ide o výskum konkrétnej parcely, resp. zástavby na nej, stojacej alebo zaniknutej, by sa určite mala koordinovať v súčinnosti s prevádzaným stavebno-historickým, umelecko-historickým, resp. reštaurátorským výskumom alebo by mal byť príslušný odborník na výskum prizvaný. V súčasnom stave, kedy sa neustále zvyšujú hlavne časové nároky na realizáciu výskumov, sa konzervuje stav, keď sú mestské lokality skúmané iba archeologicky, takto aj interpretované, pričom faktom stále zostáva, že archeológia nemá metodické a ani odborné prostriedky podať výsledky v sumarizujúcom „nadarcheologickom“ kontexte. Čo sa týka tehál ako nálezového materiálu, pri archeologických výskumoch býva obvykle zozbieraných niekoľko vzorových kusov, vo väčšine prípadov však bez akýchkoľvek súvislostí vo vzťahu k dokumentovanej architektúre a terénnym situáciám. Ďalšou kategóriou nálezov tehál sú tehly z archeologických výskumov, realizovaných formou obhliadok. Často krát jedinou použiteľnou informáciou pri tehách vyzdvihnutých z asanácií a stavenísk zostáva iba lokalita ich nálezov.

Snahou archeológie je pri archeologických nálezoch ich datovanie a vysvetlenie funkcie v kontexte náleziska. Pri tehách sa zaužívalo ich datovanie na základe príslušnosti k určitému „formátu“ (pozri napríklad Lövei 2002), no pre výrobu tehál v novoveku je charakteristických viacero znakov, z ktorých snáď najtypickejším je napríklad intenzita značkovania a snahy o normovanie rozmerov tehál. Domnievam sa preto, že takéto zjednodušenie vedie k mnohým nepresnostiam. Na základe doterajšieho štúdia (Čurný 2006b) už bolo možné vyjadriť sa aj k otázkam formátovania a značkovania tehál a na základe toho sa pokúsiť o určenie ich chronologického významu.

V súbore hodnotených tehál sa nachádzajú tehly zo 17.-20. storočia. Značný počet z nich je produktom už priemyselných tehelní z regiónu Bratislavy, preto štúdia obsahuje aj stručný exkurz do tejto problematiky.

Pôvod tehál

Archeologické výskumy, ktorých sa spracovanie tehál dotýka, sa uskutočnili v centre Bratislavy na parcelách s existujúcou, alebo iba nedávno asanovanou nadzemnou architektúrou. V tejto fáze spracovania nie je účelom štúdie vyjadrovať sa k priebehu a výsledkom výskumom, predbežne možno povedať, že išlo o architektúru, ktorá súvisela s niekdajšími nájomnými, resp. obytnými domami. Ich stavebný vývoj sa uzavrel zväčša na sklonku 19. storočia, resp. sú výsledkom stavebných aktivít práve v tomto období. Metodika výskumu sa vo všetkých prípadoch vo svojej počiatočnej fáze obmedzovala na presné geodetické zameranie a dokumentáciu zistených zvyškov architektúry, ktoré boli následne odstránené, a to v intenciách nutnosti ďalšieho postupu archeologického výskumu a zároveň aj zámerov investorov/majiteľov stavebných pozemkov, keďže vo väčšine prípadov išlo o asanáciu staršej zástavby a výstavbu novej.

Michalská brána-Červený rak

Archeologický výskum v mestskej priekope v súvislosti s pokladaním inžinierskych sietí začal v decembri 2005 pod vedením PhDr. I. Chebena, CSc. a Mgr. M. Bielicha a bol ukončený v apríli 2006 (Cheben – Bielich 2008). Stavebnou činnosťou bola porušená okrem iného aj murovaná vápnová, zrejme baroková, jama z tehál so značkou CIVPO. Spolu s tehľami bez nálezových okolností pochádzajú z výskumu 4 tehly.

Hodžovo námestie

Archeologický výskum začatý v októbri 2005 pod vedením PhDr. I. Chebena, CSc. a Mgr. M. Bielicha a ukončený v marci 2006 (Bielich 2007). Pri rozsiahlom znižovaní terénu na parcele v súvislosti so započatou výstavbou bol získaný súbor 25 tehál zo 17.-20. storočia. Väčšina pochádza zo zberu, z dokumentovaných múrov porušenej pivnice z konca 19. storočia pochádzajú tehly so značkou FP a v jej zásype boli nájdené neznačkované renesančné tehly.

Jozefská ul. 18

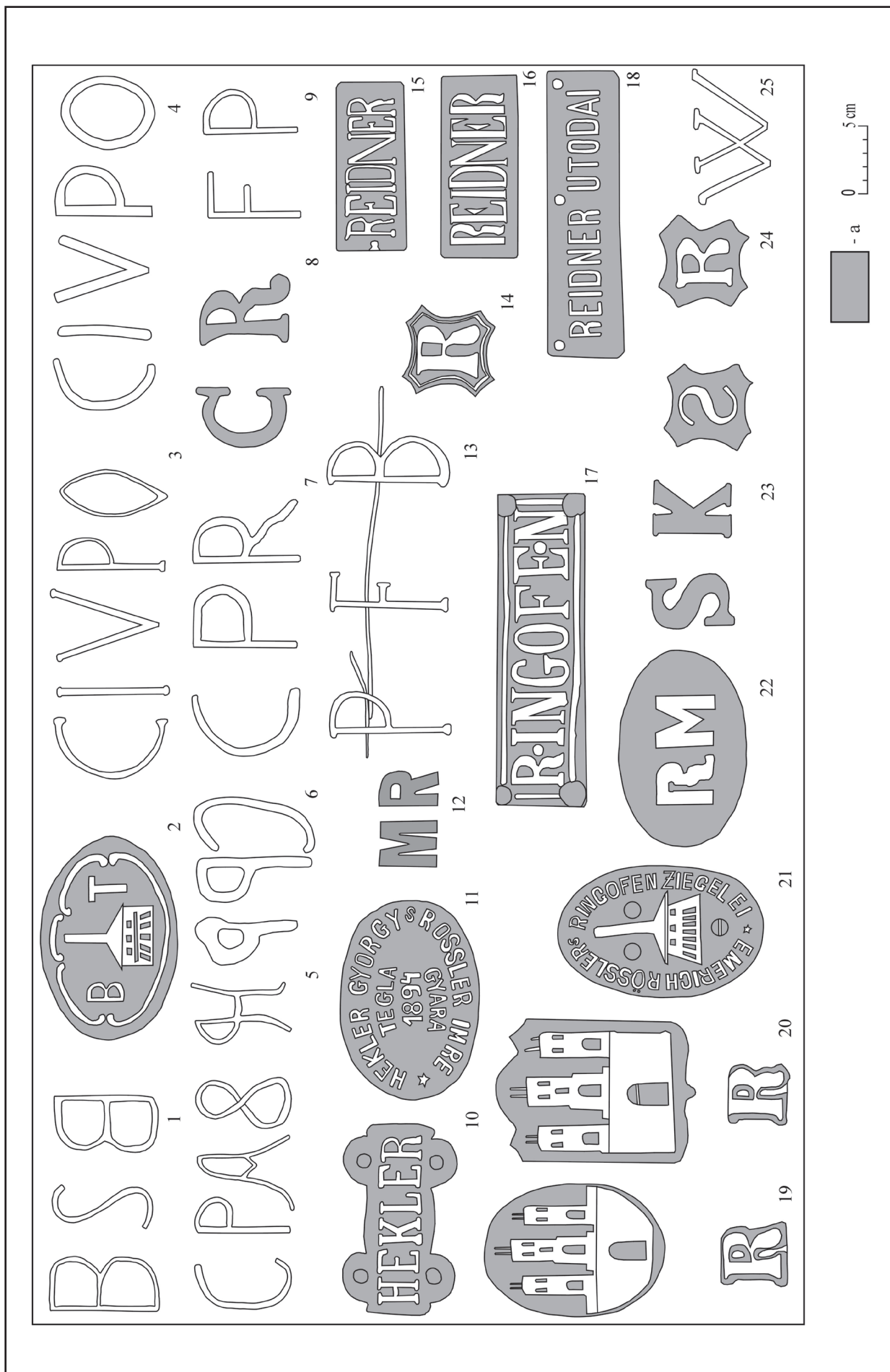
Archeologický výskum sa tu uskutočnil v máji a júni 2005 pod vedením PhDr. I. Chebena, CSc. v súvislosti s rekonštrukciou objektu (Cheben 2005). Na pokyn vedúceho výskumu tu robotníci stavby zozbierali spolu 13 tehál z 18.-20. storočia.

Tehelne

Intenzitu tehliarskej výroby na juhozápadnom Slovensku je možné dokresliť na základe počtu a rozmiestnenia tehelní (Kaľavský 1990, 26). Predpokladám, že ich vznik v románskom období súvisí s rozvojom výstavby sakrálnych stavieb, pričom v najstaršom období je treba počítať skôr s existenciou stavebných hutí, ktoré sa okrem prípravy ďalšieho potrebného stavebného materiálu zaoberali aj výrobou a vypalovaním tehál. Ako uvádza M. Slivka (1980, 26), najstaršie oblasti s výskytom tehlových románskych kostolov sú na juhozápadnom a juhovýchodnom Slovensku. Do určitej miery to môže súvisieť napríklad s primárnym nedostatkom kameňa ako dovtedy a ešte aj dlho potom základného stavebného materiálu. Myslím si, že podobne, ako je tento jav postihnutý v nížinných oblastiach Panónie v Maďarsku (Lövei 2002, 225) a Dreirecku v severozápadnom Nemecku (Bachmann 2004, 125), za oblasti, kde započala najstaršia miestna tehliarska výroba na území Slovenska treba považovať Záhorie, Trnavskú sprášovú tabuľu (Staník – Kvetanová 1998, 23, 24, pozn. 5–23; Ursinyová 2003, 21, 22), dolné Ponitrie a Pohronie (Habovštiak 1961, 21–23) a košicko-zemplínsku oblasť (Čaplovič 1983, 366). Spotreba tehál na výstavbu románskych kostolov vo väčšine prípadov zrejme podmieňovala aj prítomnosť samostatnej tehelne. V nasledujúcich obdobiach je výroba tehál postupne bežnejšia. Z nemnohých písomných prameňov je isté, že minimálne od 15. storočia sa v podstatnej miere viazala na mestá (pozri napríklad Čurný – Javorský v tlači; Javorský 1984, 100, obr. 54: 1, 2; Slivka 1980, 26, 27). Až do obdobia pokročilého novoveku ťažšie doložiteľné sú tehelne panské (cirkevné a svetské). Problematika si vyžaduje hlbší archívny výskum, no možno s určitosťou tvrdiť, že mnohé väčšie panstvá disponovali aspoň jednou tehelnou, ktorej produkcia bola zameraná na pokrývanie stavebných aktivít jeho majiteľa a až v druhom rade bola určená na širší predaj, ako je to dobre zaznamenané v prípade fuggerovského panstva Červený Kameň (Tibenský 1998, 166; Žudel 1991, 83, 84, 108). Samostatnú kategóriu tehelní, často žiadnym spôsobom nepostrehnutelnú v teréne a v prameňoch, tvoria malé vidiecke, tzv. poľné tehelne, ktoré vznikali na mieste, kde sa začalo stavať, a kde pálenie tehál viedol tehliar, ktorý za prácou chodil z miesta na miesto podľa potreby a ponuky (Kovačevičová 1987, 95). V období novoveku sa z hľadiska organizácie hospodárstva panských veľkostatkov bežným javom stávalo, že v prípade ich jednotlivých správnych jednotiek, majerov, nachádzame okrem koncentrovaných zložiek rastlinnej a živočíšnej výroby aj ďalšie druhy výroby určené na seba zásobovanie (jatky, pivovar, liehovar, mlyny a pod.). Medzi nimi sú aj tehelne, ktoré spravidla aspoň do polovice 19. storočia pracovali stále na princípe ručnej výroby. Spoločenské a hospodárske zmeny po prelomových rokoch 1848/1849 priniesli okrem iného aj preberanie dovtedajších veľkostatkov podnikateľmi a postupné zefektívňovanie jednotlivých výrobných, s čím súvisí aj postupné priemyselné. Tento vývoj je dobre sledovateľný aj na tehliarskej výrobe a práve tehliarske výrobky pochádzajúce z posledných dvoch opísaných „vývojových období tehliarstva“ sú predmetom tohto spracovania.

Tehelne v oblasti Bratislavy

Vlastnú tehliarsku produkciu v Bratislave je potrebné predpokladať minimálne už v 15. storočí, kedy sa tu uvádzajú viaceré hliníky na kopanie hliny používanej na vymazávanie dlážok izieb a prútených plotov a na výrobu tehál. Jeden z hliníkov sa nachádzal na konci Schöndorfskej, dnešnej Obchodnej ulice (Slivka 1980, 27). Na dnešnom Hurbanovom námestí bola v rokoch 1455–1548 pec na vypalovanie tehál, odkiaľ bola preložená pred Špitálsku bránu. Druhá tehliarska pec sa spomína v mestských účtoch z roku 1498 na predmestí Donau-Neusiedel, t. j. dnešná Dunajská ulica (Ortway 1895, 348). V daňovej knihe mesta Bratislava je k roku 1434 uvedený tehliar Valentin von Vischdorf. Iný tehliar, Hanns Ziegler, ktorý vlastnil dom v Donau-Neusiedel, sa spomína v mestskej pozemkovej knihe z roku 1439 (Ortway 1903, 185, pozn. 5). V Bratislave je možné sledovať vývoj typického pomenovania územia s intenzívnou tehliarskou výrobou už od prvej polovice 17. storočia. Ide o dnešné Pasienky: 1613 - Ziegelstadel, 1768 - Ziegel Auel, 1775 - Ziegel Ofen-Auel, 1795 - Ziegel Ofen Auerl, 1825 - Ziel Auel, 1831 - Ziegeläugel, 1918 - Téglakemence, 1921 - Tehelné údolie/Tehelný, resp. Pöllnský záhon, a Tehelné pole: 1654 - Ziegel Offen, 1658 - Ziegelofen, 1766 - Ziegel-Auel, 1778 - Ziegelofen Auel,

Obr. 1 – Bratislava, výber značkových tehál: Hodžovo námestie (5-7, 9-12, 15, 16, 18, 20, 22, 23), Michalská brána (1-3, 24), Jozefská ulica (4, 8, 13, 14, 17, 19, 21, 25); a – negatívne (v tlačene) plochy

19. storočie – Ziegelfeld, 1921 – Tehlové pole, 1930 – Tehelné pole (Horváth 1990, 218, 290). Ďalšie priame pramene k už produkujúcim mestským tehelniam pochádzajú až z 18. storočia. V tridsiatych rokoch 18. storočia vlastnilo mesto Bratislava dve tehle, ktorých príjem v roku 1730 bol 402 zlatých, roku 1731 už 1115 a roku 1732 až 1547 zlatých (Špiesz 1987, 216). Produkcia mestskej tehle (Bartolomejova pec) sa uvádza aj v súvislosti s výstavbou kostola trinitárov na mieste bývalého cintorína sv. Michala, kostola a kláštora alžbetíniek, opravou kaplnky sv. Rozálie a výstavbou zvonice v Lamači a opravou kostola a sakristie vo Vajnorochoch v rokoch 1730 a 1736–1739 (Šeregiová 1982, 45). Mestská tehla, resp. tehle označovali svoje výrobky značkami CIVPO, skratkou Civitas Posoniensis (mesto Bratislava) a zrejme aj zložitejšou značkou CPA8PH, pri prvých dvoch písmenách ktorej ide zrejme o ten istý výklad. Na základe rozmerovej a vizuálnym štúdiom aj materiálovej zhody tehál so značkou CIVPO s tehliami primárne použitými v renesančných stavbách, napríklad na klenbách pivníc z poslednej štvrtiny 16. storočia v Kamperovej kúrii na Žižkovej ulici 12 (dnešné SNM – Archeologické múzeum), predpokladám, že v Bratislave sa pod patronátom mesta vyrábali tehly minimálne v 17. storočia. V rokoch 1630–1654 pôsobil na Bratislavskom hrade ako župan Pavol Pálffy, ktorý v roku 1630 dodával na stavbu poschodia Bratislavského hradu tehly zo svojich poľných tehelní spolu s mestom, ktoré malo tiež vlastné tehle (Piffl 1970, 44, pozn. 1). Možno predpokladať, že v 17.–18. storočí v Bratislave jestvovala aj kapitulska tehla, o čom by svedčili tehly so značkou CAPPOS (Capituli Posoniensis). Takúto značku publikoval A. Piffl (1970, obr. 13: 1) z asanácie zástavby na Podhradskom nábreží. V polovici 17. storočia sa tehla nachádzala aj v neďalekých Rusovciach, kde sa vyrábali tehly so značkou SZ 1656, ktoré sa viažu ku grófovi Štefanovi Zichymu, ktorý si tu postavil sídlo, na základe umelecko-historického výskumu identifikované ako najstaršia fáza kaštiela. Neskôr sa tu zrejme vyrábali aj tehly so značkou CCZ 1777 (Zvarová 1998, 51). Tehla v Rusovciach existovala určite minimálne do roku 1872, kedy Zichyovci rusovecké panstvo predali (Sieberová 1998, 36). Po polovici 19. storočia bolo na území Bratislavy založených viacero priemyselných tehliarskych podnikov. V roku 1883 vznikla v Petržalke pri ceste na Kopčany (dnešná Kopčianska ulica) tehla Antona Durvaya, ktorá pracovala so 130 robotníkmi. Produkovala aj po roku 1900 (Sládek 2000, 159, 162). V roku 1870 postavil podnikateľ Imrich Rössler v Devínskej Novej Vsi ručnú poľnú tehlu a neskôr, v roku 1891, ju vybavil na vtedajšiu dobu modernými strojmi na parný pohon. V roku 1909 I. Rössler postavil 18-komorovú pec a prikúpil nové stroje, ktoré rozšírili sortiment výrobkov (Zlochová 1998). Zrejme v období medzi rokmi 1891 a 1894 si pribral za svojho spoločníka Juraja (Györga) Heklera, pochádzajúceho zo známej a rozvetvenej rodiny bratislavských projektantov, staviteľov a výrobcov stavebného materiálu. Od roku 1895 až do roku 1909 bol však Rössler zároveň aj vlastníkom Prvej parnej tehle v Pezinku, kde roku 1899 začala výstavba prvej Hoffmanovej kruhovej pece (Wittgrüber 1999, 3). J. Hekler sa zrejme časom osamostatnil, keďže sa relatívne často stretávame aj s tehliami označenými jeho menom. Zatiaľ iba podľa výrobkov je známa aj Reidnerova tehla, ktorá produkovala tiež na konci 19. storočia. Tehly označené značkou REIDNER sú strojovo vyrobené a tvrdo vypálené, ako to bolo na vtedajšiu dobu možné iba v kruhových tehliarskych peciach.

Skladba a datovanie súboru

Značka „**B kruhovka T**“ (obr. 1: 2), Bratislava-Červený rak, Jozefská ulica. Nález rovnamej tehly z Bratislavy-hradu uvádzajú P. Pospeschová a P. Wittgrüber (2004, kat. č. 122). Tehla bola evidentne vyrobená strojovo, čomu zodpovedá aj spôsob prevedenia značky. Kruhovka pec, aká je zakomponovaná do značky, sa v európskom tehliarskom priemysle vžila až okolo roku 1856 (Piffl 1970, 44, pozn. 1), pričom v Uhorsku o niečo neskôr. Rozmery tehly (28,5 x 13,5-13,7 x 6,5 cm) svedčia o normovaní rozmerov, ktoré bolo vyhlásené Spolkom inžinierov vo Viedni a stanovené pre celú habsburskú monarchiu na 290 x 140 x 65 mm (Pospeschová – Wittgrüber 2004, 17). Písmená BT znamenajú Bazini Téglygyára (Pezinská tehla). Datovanie: posledné dve dekády 19. storočia.

Značka „**BSB**“ (obr. 1: 1), Bratislava-Červený rak. Je známa z viacerých lokalít v bratislavskom Starom meste (napríklad Pospeschová – Wittgrüber 2004, kat. č. 69). Pri Michalskej bráne sa vyskytovala spoločne so značkou CIVPO. Rozmery: 25-25,5 x 13,5 x 5,5 cm. Datovanie: 17.–18. storočie.

Značka „**CIVPO**“ (obr. 1: 3, 4), Bratislava-Červený rak, Jozefská ulica. Je to evidentne výrobok niektorej z bratislavských mestských tehelní, nakoľko ide o skratku názvu Civitas Posoniensis (mesto Bratislava), ktorá produkovala už pred rokom 1761 (Piffl 1970, 43, obr. 13: 4; 44, pozn. 1). Tehle pracovali na princípe ručnej práce, čo dokladajú pracovné stopy (odtlačky prstov) a nerovnaké rozmery (napríklad Pospeschová – Wittgrüber 2004, kat. č. 92, 93). Rozmery: 26,5-28,5 x 13,5-14 x 4,5-6,5 cm. Datovanie: polovica 17.-polovica 18. storočia.

Značka „**CPA8PH**“ (obr. 1: 5), Bratislava-Hodžovo nám. Tehla vyrobená ručne v tehliarskej forme. Prvé dve písmená značky znamenajú zrejme Civitas Posoniensis (mesto Bratislava). Význam spojenia písmen A, PH (v ligatúre) a číslice 8 je zatiaľ nejasný. Identické značky sú známe z viacerých polôh v Bratislave a Svätom Juri (Pospeschová – Wittgrüber 2004, kat. č. 37). Rozmery: 28,3 x 13,7-13,9 x 6,2 cm. Datovanie: polovica 18. storočia.

Značka „**CPP**“ zrkadlovo obrátená (obr. 1: 6), Bratislava-Hodžovo nám. Tehla vyrobená ručne. Tehly so značkami CCP, CCPP sú z Bratislavy známe a sú zaradované do 17. storočia v spojitosti s tehľami Pavla Pálffyho. Rozmery: 27 x 14 x 6 cm. Datovanie: 17. (18.?) storočie.

Značka „**CPR**“ (obr. 1: 7), Bratislava-Hodžovo nám., Jozefská ulica. Tehla vyrobená ručne, pri značke treba zrejme hľadať spojitost s menom Pálffy ako na to už poukázal A. Piffl (1970, 42). Písmená CPR s najväčšou pravdepodobnosťou označujú: C – comes (gróf), P – Pálffy, R – Rudolf. Podľa tohto by išlo o výrobok tehle grófa Rudolfa (Rezsö) Pálffyho

(1719–1768), majiteľa panstva Pezinok, Svätý Jur a Červený Kameň, známeho svojou stavebnou aktivitou, najmä v 40. a 50. rokoch 18. storočia. Tehla so značkou CPR je známa z viacerých nálezov z územia mesta Bratislavy (napríklad Pospeschová – Wittgrüber 2004, kat. č. 90), Pezinka a okolia. Podľa M. Hrubalu (2004, 11) pochádzajú tehly so značkami CP, CPR a CPJ z tzv. Pálffyovskej tehelne v Pezinku, produkujúcej v 19. storočí až do roku 1901, pričom jej vznik kladie do 18. storočia. Rozmery: 26,8–27,5 x 13–14 x 6,5 cm. Datovanie: polovica 18. storočia.

Značka „**CR**“ (obr. 1: 8), Bratislava-Jozefská ulica. Tehla vyrobená strojovo a dodržiavajúca predpísané rozmery z roku 1883. Písmená CR sú zrejme iniciálami majiteľa tehelne, o ktorej predpokladám, že ide o menšiu ale čiastočne mechanizovanú (tehliarsky lis) tehelnú na okolí Bratislavy. Prevedenie písmena R v značke je nápadne podobné prevedeniam, aké používal pri označovaní svojich výrobkoch I. Rössler. Rozmery: 27,5 x 13,5 x 6,5 cm. Datovanie: koniec 19.-začiatok 20. storočia.

Značka „**F. P**“ (obr. 1: 9), Bratislava-Hodžovo námestie. Tehla vyrobená ručne v tehliarskej forme. Význam značky nie je jasný. Rozmery: 27,5–27,8 x 14–14,2 x 5–5,8 cm. Datovanie: 19. storočie.

Značka „**HEKLER**“ (obr. 1: 10), Bratislava-Hodžovo nám. Strojovo vyrobená tehla z produkcie bratislavskej tehelne Juraja Heklera. Odráža sa na nej snaha o dodržanie normalizovaných rozmerov (29 x 14 x 6,5 cm) z roku 1883 (Pospeschová – Wittgrüber 2004, 17). Rozmery: 28,5–29,2 x 13,7–14,2 x 6–6,7 cm. Datovanie: posledná dekáda 19.-začiatok 20. storočia.

Značka „**HEKLER GYÖRGY s RÖSSLER IMRE * TEGLA GYARA 1894**“ (obr. 1: 11), Bratislava-Hodžovo námestie. Strojovo vyrobená tehla, vypálená v kruhovkovej tehliarskej peci v tehelni Juraja Heklera a Imricha Rösslera v Bratislave-Devínskej Novej Vsi. Rozmery: 29–29,2 x 14–14,2 x 7–7,2 cm. Datovanie: 1894.

Značka „**MR**“ (obr. 1: 12), Bratislava-Hodžovo námestie. Tehla vyrobená strojovo a tvrdo vypálená, čo naznačuje výpal v kruhovke. Písmeno R v značke snáď indikuje priezvisko Rössler alebo Reidner. V prameňoch sa stretávame s tehliarom Martinom Rösslerom, v súvislosti s prenájmom pezinokskej mestskej tehliarskej pece v rokoch 1836–1842 (Hrubala 2004a, 11; 2004b, 213; 2005, 2). Na tomto mieste je potrebné podotknúť, že výrobky takej kvality ako je tehla so značkou MR nebolo v 30.–40. rokoch 19. storočia v Uhorsku technologicky možné vyrobiť. Tehla evidentne spadá do obdobia produkcie kruhoviek. Pri identifikácii významu značky MR je potrebné hľadať spojitost s tehliarskymi podnikateľmi Rösslerom alebo Reidnerom, prípadne inými. Rozmery: 27,5 x 13,5 x 6,5 cm. Datovanie: koniec 19.-začiatok 20. storočia.

Značka „**PFB**“ (obr. 1: 13), Bratislava-Jozefská ulica. Tehla ešte tzv. barokového formátu, vyrobená ručne. Písmená PFB sú pravdepodobne iniciálami mena a titulu. Tehly s touto značkou sú známe z viacerých nálezov z Bratislavy (Pospeschová – Wittgrüber 2004, kat. č. 88). Rozmery: 30 x 15,5 x 5,5–5,7 cm. Datovanie: 18. storočie.

Značka „**R**“ (obr. 1: 14), Bratislava-Jozefská ulica. Strojovo vyrobená tehla, na ktorej sa odráža snaha o dodržanie normalizovaných rozmerov z roku 1883. Pri písmene R ide evidentne o začiatkové písmeno mena Reidner (Pospeschová – Wittgrüber 2004, kat. č. 193), t. j. majiteľa tehelne. Rozmery: 26,5–27 x 13–13,5 x 6–6,5 cm. Datovanie: koniec 19.-začiatok 20. storočia.

Značka „**REIDNER**“ (obr. 1: 15, 16), Bratislava-Hodžovo námestie, Jozefská ulica. Tehla z bratislavskej tehelne označená menom majiteľa. Rozmery: 27–29,3 x 13–14,4 x 6–6,4 cm. Datovanie: koniec 19.-začiatok 20. storočia.

Značka „**REIDNER UTODAI**“ (obr. 1: 18), Bratislava-Hodžovo námestie. Strojovo vyrobená tehla z produkcie bratislavskej Reidnerovej tehelne, resp. jeho potomkov („utodai“ – potomkovia). Rozmery sa zaraďuje k tehľám vyrábaným po normalizácii rozmerov tehál v roku 1883. Rozmery: 29–29,5 x 13,5–14 x 6,5–7,1 cm. Datovanie: začiatok 20. storočia.

Značka „**R-INGOFE-N**“ (obr. 1: 17), Bratislava-Jozefská ulica. Tehla opäť vyrobená strojovo, rozmery dodržiavajú normu z roku 1883. Nápisom Ringofen (kruhová tehliarska pec, tzv. kruhovka) označoval svoje výrobky podnikateľ Imrich Rössler, ktorý bol majiteľom tehelní v Devínskej Novej Vsi a v Pezinku, kde v roku 1899 postavil prvú tehliarsku pec „kruhovku“, v roku 1909 aj v Devínskej Novej Vsi. Rozmery: 28 x 13,5 x 6 cm. Datovanie: prvá dekáda 20. storočia.

Značka **bratislavský mestský znak a písmeno R** (obr. 1: 19, 20), Bratislava-Hodžovo námestie, Jozefská ulica. Strojovo vyrobená tehla, pridriavajúca sa normy z roku 1883. Mestský znak presvedča o tom, že ide o výrobok mestskej tehelne, resp. mestskej tehelne v prenájme, nakoľko sa ten zrejme nemohol používať na súkromné reklamné účely. Zhodnosť prevedenia písmena R so značkou R (obr. 1: 14) dovoľuje predpokladať, že ide o Reidnera. Rozdielne kartuše (oválna, resp. obdĺžniková členená) svedčia o modifikovaní tehliarskych štokov, resp. o ich súčasnom používaní. Rozmery: 27,5–28,5 x 13,5–14 x 6,5–6,8 cm. Datovanie: koniec 19.-začiatok 20. storočia.

Značka „**EMERICH RÖSSLER * RINGOFEN ZIEGELEI***“ a **miniatura kruhovej tehliarskej pece** (obr. 1: 21), Bratislava-Hodžovo námestie, Jozefská ulica. Produkt jednej z Rösslerových tehelní s kruhovkou, v Devínskej Novej Vsi alebo Pezinku. Vypálenie tehly do sklovita svedčí jednoznačne o vypálení v kruhovke a na kamennom uhli. Rozmery: 27–29 x 12,5–14,3 x 6–6,5 cm. Datovanie: prvá dekáda 20. storočia.

Značka „**RM**“ v oválnej kartuši (obr. 1: 22), Bratislava-Hodžovo námestie. Tehla vyrobená strojovo a dotvrda vypálená v kruhovke. O značke možno platiť ako opísané pri značke MR. Rozmery: 28–28,2 x 13,8–14 x 6,7–7 cm. Datovanie: koniec 19.-začiatok 20. storočia.

Značka „**SK**“ (obr. 1: 23), Bratislava-Hodžovo námestie. Tehla so značkou SK bola vyrobená strojovo a dotvrda vypálená v kruhovke, resp. mechanizovanej tehliarskej peci. Svojimi rozmermi sa hlási k tehliarskej produkcii započatej v posledných dvoch dekádach 19. storočia. Identický (i rozmerovo) nález je známy napríklad zo Svätého Jura (Pospeschová – Wittgrüber 2004, kat. č. 135). Rozmery: 28,8 x 14,5–14,8 x 6,4 cm. Datovanie: prvá polovica 20. storočia.

Značka „S R“ (obr. 1: 24), Bratislava-Červený rak. Značka, ktorá sa vyskytuje vo viacerých obmenách (R; S 1873 R), a pochádza zrejme z Reidnerovej tehelne v Bratislave. Z nálezov je známa aj z Pezinka (Pospechová – Wittgrüber 2004, kat. č. 194). Rozmery: 27,8 x 13,5 x 6,3-6,6 cm. Datovanie: po roku 1873.

Značka „W“ (obr. 1: 25), Bratislava-Jozefská ulica. Tehla vyrobená ručne v matrici s vyrytým negatívom značky, so stopami po podsýpaní pieskom a s odtlačkami zvierata (zrejme počas procesu sušenia). Tehly s rovnakou značkou sú známe z Dómu sv. Martina v Bratislave (Pospechová – Wittgrüber 2004, kat. č. 38) a rovnako aj začiatkom 20. storočia v sekundárnom použití na podstave domu č. 9 na Jantárovej ulici v Bratislave-Jarovciach (Geržová – Botek 1987, 233, obr. 129). Rozmery: 28 x 14,5 x 6 cm. Datovanie: 18. storočie.

Záver

V predložennom príspevku sú zhrnuté niektoré výsledky systematického a komplexnejšieho štúdia nálezového fondu novovekých tehál z archeologických výskumov v Bratislave (Čurný 2005; 2006a; 2006c; Cheben – Bielich – Čurný 2006). V konečnom dôsledku ide iba o jeden z menších súborov, ktorý napomáha k poznaniu špecifického úseku hospodárskych dejín ohraničených regiónov. Až postupné spracovávanie a vyhodnocovanie ďalších tehál z archeologických výskumov, zbierok múzeí a ďalších inštitúcií a súkromných zbierok v spojení s hlbším archívnym štúdiom prinesie výsledky, ktoré vďaka svojej podrobnosti umožnia podobné historizujúce zovšeobecnenia. Pre systematické štúdium postmedieválnej materiálnej kultúry je potrebné, aby si archeológovia uvedomili okrem iného aj význam a výpovednú schopnosť doposiaľ opomínaných tehál.

LITERATÚRA A PRAMENE

- BACHMANN 2004 – E. Bachmann: Steibau und Ziegeleien im Elbe–Wesser–Dreieck, mit besonderem Blick auf Bevern, Kreis Rotenburg. Stader Jahrb. 2003/2004, Stade, s. 125-138.
- BIELICH 2007 – M. Bielich: Bratislava-Hodžovo námestie. Výskumná správa 16196/07. Nitra 2007. (Dokumentácia AÚ SAV Nitra)
- ČAPLOVIČ 1983 – D. Čaplovič: Stredoveké zaniknuté dedinské osídlenie na východnom Slovensku. Slov. Arch. 31, Nitra, s. 357-402.
- ČURNÝ 2005 – M. Čurný: Bratislava, Jozefská ulica. Zhodnotenie súboru značkových tehál. In: I. Cheben: Bratislava-Jozefská ul. Výskumná správa. Nitra 2005. (Dokumentácia AÚ SAV Nitra)
- ČURNÝ 2006a – M. Čurný: Bratislava, Hodžovo námestie. Zhodnotenie súboru značkových tehál. In: M. Bielich: Bratislava-Hodžovo námestie. Výskumná správa 6196/07. Nitra 2006. (Dokumentácia AÚ SAV Nitra)
- ČURNÝ 2006b – M. Čurný: Poznatky o výrobe a značkovani tehál na území mesta Nitra a na jeho okolí v období novoveku. Arch. Technica 24, Brno, s. 52-65.
- ČURNÝ 2006c – M. Čurný: Tehla ako stavebný materiál stredovekej a novovekej architektúry na Slovensku. Výroba a značkovanie tehál v novoveku. Kapitoly doktorandskej práce predloženej k odbornej dizertačnej skúške. Nitra. (AÚ SAV Nitra)
- ČURNÝ – JAVORSKÝ v tlači – M. Čurný – F. Javorský: Tehelne v slovenských mestách v stredoveku a novoveku. FUMA VII, Brno.
- GERŽOVÁ – BOTEK 1987 – J. Geržová – A. Botek: Ludová architektúra Jaroviec. Pam. Prír. Bratislavy 9, Bratislava, s. 229-242.
- HABOVŠTIAK 1961 – A. Habovštiak: Príspevok stredovekej archeológie k štúdiu románskych tehlových kostolov na Slovensku. Sborník Československé Společnosti Arch. 1, Brno, s. 20-24.
- HRUBALA 2004a – M. Hrubala: Pezinské tehliarstvo v novoveku do r. 1895. In: P. Pospechová – P. Wittgrüber: Pálená krása. Tehly a tehliarske značky. Pezinok, s. 10-12.
- HRUBALA 2004b – M. Hrubala: Tehliarstvo v Pezinku do konca 19. storočia. In: O. Bodorová (Zost.): Remeselná výroba s akcentom na hrnčiarstvu, džbankárstvu, kachliarstvu a kameninovú produkciu. Zborník z rovnomeného seminára konaného v dňoch 15.-16. októbra 2003 v Gemersko-malohontskom múzeu v Rimavskej Sobotě. Etnograf a múzeum VII. ročník. Rimavská Sobotka, s. 211-217.
- HRUBALA 2005 – M. Hrubala: Tehliarstvo v Pezinku do konca 19. storočia a zbierkový fond tehál v Malokarpatskom múzeu. Múzeum 51/3, Bratislava, s. 1-4.
- CHEBEN 2005 – I. Cheben: Bratislava-Jozefská ul. Výskumná správa. Nitra 2005 (Dokumentácia AÚ SAV Nitra)
- CHEBEN – BIELICH 2008 – I. Cheben – M. Bielich: Výskum v priestore bratislavskej vodnej priekopy. AVANS 2006, Nitra, s. 77-79.
- CHEBEN – BIELICH – ČURNÝ 2006 – I. Cheben – M. Bielich – M. Čurný: Záchraný archeologický výskum na Hodžovom námestí v Bratislave. Štud. Zvesti AÚ SAV 40, Nitra, s. 155-175.
- JAVORSKÝ 1984 – F. Javorský: Záchrané výskumy a prieskumy výskumnej expedície Spiš. AVANS 1983, Nitra, s. 96-112.
- KALAVSKÝ 1990 – M. Kaľavský: Mapa 15 (Tehelne r. 1900). In: B. Filová: Etnografický atlas Slovenska. Bratislava, s. 26.
- KOVAČEVIČOVÁ 1987 – S. Kovačevičová: Človek Tvorca. Pracovné motívy Slovenska vo vyobrazeniach z 9.-18. storočia. Bratislava.
- LÖVEI 2002 – P. Lövei: Adatok a magyarországi téglagyártás és felhasználás történetéhez. Magyar Műemlékvédelem 11, Budapest, s. 225-265.
- NAGY 2003 – P. Nagy: Stredoveká stavebná keramika na Slovensku. Diplomová práca. Bratislava. (KA FiF UK v Bratislave)
- ORTVAY 1895 – T. Ortway: Geschichte der Stadt Preßburg. II/1. Mittelalterliche Topographie der Stadt, 1300-1526. Preßburg.
- ORTVAY 1903 – T. Ortway: Geschichte der Stadt Preßburg. II/4. Das Familienleben und das Materielle, Intellektuelle und Religiös. Leben der Bevölkerung der Stadt in der Zeit vom 1300-1526. Poszony.
- PIFFL 1955 – A. Piffel: Rozbor dvoch gotických klenieb v Trnave. Staveb. Čas. 3, Bratislava, s. 44-53.
- PIFFL 1970 – A. Piffel: Architektonický a stavebný vývin bratislavského Podhradca III. (Domy č. IV-371/30 a IV-470/32 na Podhradskom nábřeží, Slepá ulička a Popradská ulica.) BRATISLAVA 5, 1969, Bratislava, s. 23-69.
- PIFFL 1971 – A. Piffel: Fragment románskej tehly z Nižnej Šebastovej. Vsl. Pravek 2, Košice, s. 261-266.
- POSPECHOVÁ – WITTGRÜBER 2004 – P. Pospechová – P. Wittgrüber (Zost.): Pálená krása. Tehly a tehliarske značky. Pezinok.

- SIEBEROVÁ 1998 – M. Sieberová: Z dejín Rusoviec v stredoveku a novoveku. In: J. Mallinerits (Zost.): Rusovce 1208-1998. Monografia obce. Bratislava-Rusovce, s. 30-48.
- SLÁDEK 2000 – V. Sládek: Elektrina do začatia prevádzky Mestskej elektrárne v Bratislave. Dotyky s elektrinou. Bratislava. Spisy MM 12, Bratislava, s. 149-176.
- SLIVKA 1980 – M. Slivka: Tehla ako stavebný materiál. (Príspevok k dejinám tehliarstva.) Pam. Prír. 5, Bratislava, s. 26-28.
- SMETÁNKA – ŽEGKLITZ 1990 – Z. Smetánka – J. Žegklitz: Post-mediaeval archaeology in Bohemia and its problems. Studies in postmediaeval archaeology 1, Praha, s. 7-22.
- STANÍK – KVETANOVÁ 1998 – I. Staník – G. Kvetanová: Nález staršej zaniknutej stavby na mieste františkánskeho kláštora v Trnave. Pam. Trnavy 2, Trnava, s. 21-28.
- ŠEREGIOVÁ 1982 – G. Šeregiová: Príspevok k stavebným dejinám Bratislavy v rokoch 1700-1739. (Výsledky archívneho výskumu stavebnej činnosti mesta.) Pam. Prír. Bratislavy 5, Bratislava, s. 44-47.
- ŠPIESZ 1987 – A. Špiesz: Bratislava v 18. storočí. Bratislava.
- TIBENSKÝ 1998 – J. Tibenský: Poctivá obec budmerická. Starodávna história. Každodenný život slovenskej dediny od najstarších čias do začiatku 18. storočia. Budmerice.
- URSINYOVÁ 2003 – E. Ursinyová: Akí boli obyvatelia Trnavy v roku 1238? (Podľa rozprávania J. Urminského.) Novinky z radnice 14/7-8, Trnava, s. 20-24.
- ZLOCHOVÁ 1998 – K. Zlochová: Glavica - dobývací priestor na okraji sídliska Podhorské. In: Životné prostredie 3, Bratislava.
- ZVAROVÁ 1998 – Z. Zvarová: Pamiatkové hodnoty Rusoviec. In: J. Mallinerits (Zost.): Rusovce 1208-1998. Monografia obce. Bratislava-Rusovce, s. 49-71.
- ŽUDEL 1991 – J. Žudel: Fuggerovci na Červenom Kameni 1535-1583. Bratislava.
- WITTGRÜBER 1999 – P. Wittgrüber: Dejiny tehliarstva v Pezinku do roku 1946. Historický náčrt. Pezinok.

DIE ZIEGEL AUS BRATISLAVA

MARIÁN ČURNÝ

In der Studie über die Ziegel aus Bratislava präsentiert der Autor zwei grundlegende Kenntnisse. Er kartiert die Geschichte von den Bratislavaer Ziegeleien und führt die Verbände von signierten Ziegeln aus drei archäologischen Ausgrabungen in Bratislava an, die von dem Archäologischen Institut in Nitra in den Jahren 2005–2006 realisiert wurden. Eigene Ziegelproduktion in Bratislava ist schon wenigstens im 15. Jahrhundert anzunehmen. Zu dieser Zeit erwähnt man hier mehrere Tongruben, eine von denen am Ende der Schöndorfer, heute Obchodná-Straße, und in Stadtbüchern werden zwei Ziegeleien angeführt. Seit der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts kann man die Kontinuität in Benennung der Orte mit intensiver Ziegelherstellung verfolgen – Pasienky und Tehelné pole. Weitere direkte Quellen zu den bereits produzierenden Stadtziegeleien stammen erst aus dem 18. Jahrhundert. In den 1730ern besaß die Stadt Bratislava schon zwei Ziegeleien, deren Einkommen im Jahre 1730 402 Gulden betrug, im Jahre 1731 schon 1115 und in 1732 sogar 1547 Gulden. Die Stadtziegelei, bzw. -ziegeleien signierten ihre Produkte mit dem Zeichen CIVPO, einer Abkürzung von Civitas Poseniensis (die Stadt Bratislava) und offenbar auch mit dem komplizierteren Zeichen CPA8PH, wobei die ersten zwei Buchstaben dieses Zeichens vermutlich dieselbe Meinung haben wie die Abkürzung im ersteren Fall. Unter dem Patronat der Stadt hat man die Ziegel vermutlich schon im 17. Jahrhundert hergestellt. In den Jahren 1630–1654 wirkte an der Bratislavaer Burg als Gespan Paul Pálffy, der im Jahre 1630 den Bau eines Stockwerks der Bratislavaer Burg mit Ziegeln aus seinen eigenen Feldbrandziegeleien versorgt hat, zusammen mit der Stadt, die damals ebenfalls eigene Ziegeleien besaß. Es kann angenommen werden, dass im 17. – 18. Jh. in Bratislava auch eine Kapitelziegelei existierte, wovon die Ziegel mit dem Zeichen CAPPOS (Capituli Poseniensis) zeugen würden. In der Mitte des 17. Jahrhunderts befand sich eine Ziegelei auch in unweitem Rusovce, wo man die Ziegel mit dem Zeichen SZ 1656 hergestellt hat. Diese Ziegel binden sich an den Grafen Stephan Zichy, der hier seine Residenz bauen ließ. Später sind hier vermutlich auch Ziegel mit dem Zeichen CCZ 1777 hergestellt worden. Die Ziegelei in Rusovce existierte mit Sicherheit wenigstens bis zum Jahre 1872, in dem die Familie Zichy das Herrngut Rusovce verkauft hat. Nach der Mitte des 19. Jahrhunderts wurden auf dem Gebiet Bratislavas mehrere industrielle Ziegelbetriebe gegründet. Im Jahre 1883 entstand in Petržalka neben dem Weg nach Kopčany (heutige Kopčianska-Str.) die Ziegelei von Anton Durvay mit 130 Arbeitern. Sie hat auch nach dem Jahre 1900 produziert. Im Jahre 1870 errichtete der Unternehmer Emerich Rössler in Devínska Nová Ves eine handbetriebene Feldbrandziegelei und später, im Jahre 1891, hat er sie mit für jene Zeit modernen dampfbetriebenen Maschinen ausgestattet. Im Jahre 1909 baute E. Rössler einen 18-kammerigen Ofen und kaufte auch neue Maschinen an, die das Sortiment der Erzeugnisse erweitert haben. Vermutlich in der Zeit zwischen 1891 und 1894 nahm er Georg Hekler als Gesellschafter auf. Von 1895 bis 1909 war Rössler aber gleichzeitig auch Besitzer der Ersten Dampfziegelei in Pezinok, wo im Jahre 1899 der Aufbau des ersten Hoffmannschen Ringofens begann. G. Hekler wurde mit der Zeit offenbar selbständig, denn wir begegnen relativ oft auch Ziegeln signiert mit seinem Namen. Bisher nur anhand der Erzeugnisse kennen wir auch die Ziegelei Reidner, die ebenfalls am Ende des 19. Jahrhunderts tätig war. Die Ziegel signiert mit dem Zeichen REIDNER sind maschinengemacht und hartgebrannt, wie es zu jener Zeit nur in Ringöfen möglich war.

Weiterer Teil der Studie widmet sich der Identifikation von Ziegelzeichen aus archäologischen Ausgrabungen in der Jozefská-Straße, auf dem Hodžovo-Platz und am Michalská-Tor. Die Erklärung und Datierung dieser Zeichen und die Ziegelausmaße sind in folgender Übersicht angeführt:

- Das Zeichen „**B Ringofen T**“ (Abb. 1: 2), Ausmaße: 28,5 x 13,5–13,7 x 6,5 cm, Bedeutung: BT – Bazini Téglagyára (Ziegelei Pezinok), Datierung: die letzten zwei Jahrzehnte des 19. Jh.
- Das Zeichen „**BSB**“ (Abb. 1: 1), Ausmaße: 25–25,5 x 13,5 x 5,5 cm, Bedeutung: unbekannt, Datierung: 17.–18. Jh.
- Das Zeichen „**CIVPO**“ (Abb. 1: 3, 4), Ausmaße: 26,5–28,5 x 13,5–14 x 4,5–6,5 cm, Bedeutung: CIVPO – Civitas Poseniensis (die Stadt Bratislava), Datierung: Mitte 17. Jh. – Mitte 18. Jh.
- Das Zeichen „**CPA8PH**“ (Abb. 1: 5), Ausmaße: 28,3 x 13,7–13,9 x 6,2 cm, Bedeutung: CP – Civitas Poseniensis (die Stadt Bratislava), A, PH (in Ligatur) und 8 unbekannt, Datierung: Mitte 18. Jh.
- Das Zeichen „**CPP**“ spiegelverkehrt (Abb. 1: 6), Ausmaße: 27 x 14 x 6 cm, Bedeutung: unbekannt (Zusammenhang mit dem Namen von Paul Pálffy), Datierung: 17. (18.?) Jh.
- Das Zeichen „**CPR**“ (Abb. 1: 7), Ausmaße: 26,8–27,5 x 13,1–14 x 6,5–6,6 cm, Bedeutung: CPR – Comes Rudolf Pálffy, Datierung: Mitte 18. Jh.
- Das Zeichen „**CR**“ (Abb. 1: 8), Ausmaße: 27,5 x 13,5 x 6,5 cm, Bedeutung: unbekannt (Zusammenhang mit dem Namen von Emerich Rössler), Datierung: Ende 19. Jh. – Anfang 20. Jh.
- Das Zeichen „**F. P**“ (Abb. 1: 9), Ausmaße: 27,5–27,8 x 14–14,2 x 5–5,8 cm, Bedeutung: unbekannt, Datierung: 19. Jh.
- Das Zeichen „**HEKLER**“ (Abb. 1: 10), Ausmaße: 28,5–29,2 x 13,7–14,2 x 6–6,7 cm, Bedeutung: Georg Hekler, Datierung: letzte Dekade 19. Jh. – Anfang 20. Jh.
- Das Zeichen „**HEKLER GYÖRGY s RÖSSLER IMRE * TEGLA GYARA 1894**“ (Abb. 1: 11), Ausmaße: 29–29,2 x 14–14,2 x 7–7,2 cm, Bedeutung: Georg Hekler und Emerich Rössler, Datierung: 1894.

- Das Zeichen „MR“ (Abb. 1: 12), Ausmaße: 27,5 x 13,5 x 6,5 cm, Bedeutung: unbekannt (Zusammenhang mit dem Namen Rössler oder Reidner), Datierung: Ende 19./Anfang 20. Jh.
- Das Zeichen „PFB“ (Abb. 1: 13), Ausmaße: 30 x 15,5 x 5,5–5,7 cm, Bedeutung: unbekannt, Datierung: 18. Jh.
- Das Zeichen „R“ (Abb. 1: 14), Ausmaße: 26,5–27 x 13–13,5 x 6–6,5 cm, Bedeutung: Reidner, Datierung: Ende 19. – Anfang 20. Jh.**
- Das Zeichen „REIDNER“ (Abb. 1: 15, 16), Ausmaße: 27–29,3 x 13–14,4 x 6–6,4 cm, Bedeutung: Reidner, Datierung: Ende 19. – Anfang 20. Jh.
- Das Zeichen „REIDNER UTODAI“ (Abb. 1: 18), Ausmaße: 29–29,5 x 13,5–14 x 6,5–7,1 cm, Bedeutung: die Nachfahren von Reidner, Datierung: Anfang 20. Jh.
- Das Zeichen „R·INGOFE·N“ (Abb. 1: 17), Ausmaße: 28 x 13,5 x 6 cm, Bedeutung: Ringofen der Ziegelei von Emerich Rössler, Datierung: erste Dekade 20. Jh.
- Das „Stadtzeichen von Bratislava und der Buchstabe R“ (Abb. 1: 19, 20), Ausmaße: 27,5–28,5 x 13,5–14 x 6,5–6,8 cm, Bedeutung: Ziegelei Reidner, Datierung: Ende 19./Anfang 20. Jh.
- Das Zeichen „EMERICH RÖSSLER * RINGOFEN ZIEGELEI*“ und die Miniatur eines Ringofens (Abb. 1: 21), Ausmaße: 27–29 x 12,5–14,3 x 6–6,5 cm, Bedeutung: Ziegelei Rössler, Datierung: erste Dekade 20. Jh.
- Das Zeichen „RM“ in ovaler Kartusche (Abb. 1: 22), Ausmaße: 28–28,2 x 13,8–14 x 6,7–7 cm, Bedeutung: unbekannt (Zusammenhang mit dem Namen Rössler oder Reidner), Datierung: Ende 19. Jh. – Anfang 20. Jh.
- Das Zeichen „SK“ (Abb. 1: 23), Ausmaße: 28,8 x 14,5–14,8 x 6,4 cm, Bedeutung: unbekannt, Datierung: erste Hälfte 20. Jh.
- Das Zeichen „SR“ (Abb. 1: 24), Ausmaße: 27,8 x 13,5 x 6,3–6,6 cm, Bedeutung: Ziegelei Reidner oder Rössler in Bratislava, Datierung: nach dem Jahre 1873.
- Das Zeichen „W“ (Abb. 1: 25), Ausmaße: 28 x 14,5 x 6 cm, Bedeutung: unbekannt, Datierung: 18. Jh.

Eine präzisere Identifikation von Bedeutung der Ziegelzeichen wird nur nach einem tieferen Studium von Archivmaterialien möglich sein. Gegenwärtig sind wir imstande, die Ziegel auf Grund der Ausführung der Ziegelzeichen und anhand der Ausmaße rahmenhaft zu datieren. Negative (eingeprägte) Zeichen und die Annäherung zu den Standardausmaßen von 29 x 14 x 6,5 cm aus dem Jahre 1883 belegen die Ziegelproduktion in der letzten Dekade des 19. Jahrhunderts und anschließend nach dem Jahre 1900.

Mgr. Marián Čurný, PhD., Archeologický ústav SAV, Výskumné pracovné stredisko Košice, Hrnčiarska 13, 040 01 Košice, marian.curny@gmail.com

